

KRONİK

İran'da 7. Dönem Meclis Seçimleri Süreci ve Sınıfsal Temeli

Atay Akdeveliöđlu, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakóltesi Arařtırma Görevlisi

Giriş

20 şubat 2004'te, İran'da İşlam Cumhuriyetinin ilanının 25. yıldönümü kutlamalarından dokuz gün sonra, cumhuriyetin en "sancılı" Meclis seçiminin ilk turu için sandıklara gidildi. Mart'ta da seçimlerin ikinci turu tamamlandı. Sancıyı yaratan temel neden, Reformcuların aday adaylarının bir kısmının seçime katılma onayı alamaması ve bunun üzerine seçimi boykot çağrılarının ortaya çıkmasıydı.

Bu gelişmeler, uluslararası kamuoyunun dikkatini seçimlerin katılım oranına çevirdi. Seçimlerin ve hatta rejimin meşruiyeti, İran'daki demokrasinin niteliksizliği, ülkedeki siyasi-toplumsal kriz, iç savaş olasılığı gibi konular tartışmaya açıldı. Ayrıca, Ortadođu sorunlarının ve ABD'nin bu bölgeye yönelik politikalarının dünya medyasının gündeminin ilk maddelerini işgal ettiği bir dönemde, mevcut Meclis'in tersine Muhafazakarların çoğunlukta olacağı yeni Meclis'in, önce iç politikadaki "özgürleşme" sürecinde ve ardından da İran dış politikasında belirgin bir kaymaya neden olabileceğine ve bunun da bölge gelişmelerini olumsuz etkileyeceğine dair endişeler dile getirildi.

Gerek Meclis seçimleri sürecinin, gerekse Mayıs'tan sonra ortaya çıkacak olası somut sonuçların, uluslararası kamuoyunu İran konusunda 25 yıldır devam eden "yanlış bilgilendirme" kampanyasının bir ürünü olduğundan şüphelendiğim yukarıda özetlediğim beklentilerin tersine geliştiğini ve gelişeceğini düşünüyorum. Bu yazımda da sözkonusu düşüncelerimi 7. Meclis seçimleri süreci çerçevesinde açıklamaya çalışacağım.

Seçim Sürecindeki Siyasi Gelişmeler

İran'da Başkanlık sistemine benzer bir siyasi sistem vardır. Bu nedenle, yasama organı olan 290 üyeli Meclis seçimlerinin sonucunda Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı belirlenmez. Bununla birlikte, Meclis'in bakanlara tek tek

güven oyu vermeme ve bu sayede düşürme yetkisi vardır. Ayrıca, Meclis'in kabul ettiği tüm yasaları, Rehber'in atadığı 12 üyeden oluşan Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin (AKK) onaylaması gerekmektedir ki bu da Meclis'in etkinliğini sınırlayan diğer bir unsurdur.

Meclis'in tümü dört yılda bir Şubat ve Mart aylarında (gene dört yılda bir düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden bir yıl önce) yapılan iki turlu doğrudan seçimlerle yenilenir. 15 yaşından büyük her İran vatandaşı seçimlerde oy kullanabilir. İlk turda bir seçim bölgesindeki hiçbir aday geçerli oyların en azından %25'ini alamazsa, en çok oy alan iki aday bir ay sonraki ikinci tur seçime katılır.

Zımmi statüsü tanınmayan Bahailer dışındaki gayrimüslimlerin (Ermeni Hıristiyan, Asuri Hıristiyan, Yahudi, Zerdüsti) bağlı oldukları Kilise veya dinsel örgütlerine göre Meclis'te toplam beş sandalye kontenjanları vardır. Bu kontenjan için gayrimüslimler arasında ana seçime paralel ayrı bir seçim düzenlenir.

30-75 yaş aralığındaki her İran vatandaşı adaylık için İçişleri Bakanlığına başvurabilir. Seçimleri organize eden de İçişleri Bakanlığıdır. Bununla birlikte, Müslüman aday adaylarının (Anayasa gereği) "İslamî değerlere bağlılıkları"nı belirleme ve bu nitelikte olmayanların adaylıklarının veto edilmesi görevi AKK'ye aittir. AKK'nin sözkonusu değerlendirmeyi yaparken kullanacağı objektif kriterler bulunmadığından, bu konudaki kararları kamuoyunda daima eleştirilmiştir.

2000 yılındaki %67 katılım oranlı seçimler sonucunda ortaya çıkan 6. dönem görev yapan Meclis'te %80'ne yakın oy alan Reformcular büyük bir çoğunluğa sahip olmuşlar ve Muhafazakarlar da Cumhuriyet tarihinde ilk defa Meclis'te azınlığa düşmüşlerdir. Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanlığı ise en azından 1997'den beri Reformcuların elindedir. Hüccet-ül İslam Muhammed Hatemi'nin 2001 seçimlerindeki oy oranı %70'tir. Dolayısıyla, dört yıl boyunca %75 civarında bir oy oranıyla, yasama ve yürütme Reformcuların denetiminde kalmıştır.

2004 yılı Meclis seçimlerinde de genel beklenti, söz verdikleri reformist politikaların tümünü gerçekleştiremedikleri için büyük oranda oy kaybetmeler de Reformcuların gene çoğunluğu elde edeceği veya en azından Meclis'teki en büyük gruba sahip olacaklarıydı. Üstelik, Türkiye'deki Gölcük-Adapazarı depremi kadar yıkıcı olan Aralık 2003 Bem depremi seçimler öncesinde halkın dikkatini bu ulusal felakete çekmişti. Ayrıca, Reformcu yönetimin depremle mücadelede yetersiz kaldığı inancı, Reformcu adayların oy kaybını çoğaltmış görünüyordu. Bu nedenle seçim kampanyasının sönük geçmesi, seçim havasının fazla belirgin olmaması bekleniyordu.

Böyle bir ortamda 290 üyelik için yapılan 8.000'den fazla başvuruyu inceleyen AKK, her seçimde olduğu gibi gene bu adayların önemli bir kısmını (bu seçimde yaklaşık yarısını) İslamî değerlerden uzak olarak niteleyerek veto ettiğinde ülkedeki siyasi tansiyon beklenmedik biçimde artmıştır. Bu gerginliğin iki temel nedeninden ilki, AKK'nin diğer seçimlerde olduğu gibi veto ettiği adayların neredeyse tümünün Reformcu olması değil, mevcut milletvekillerinden 80'inin de veto edilmiş olmasıydı. Dört yıl önce İslamî değerlere sahip olan bu kişilerin, milletvekillikleri sırasındaki siyasi tavırlarından dolayı veto edildiğine dair genel kanı, toplumda AKK'nin subjektif tutumuna karşı bir tepki uyandırmıştır. Gerginliğin ikinci nedeni ise, AKK'nin bu tutumuna karşı bir kısım Reformcuların sert tepki vermesi, Meclis'te milletvekillerinin oturma ve açıklık eylemine girişmesi ve en nihayetinde de aday olma hakkına sahip olan Reformculardan bir kısmının da seçimi boykot edeceklerini açıklamasıdır. En büyük Reformcu örgüt İslamî Katılım Cephesinin lideri olan kardeşi Rıza Hatemi de veto edilen Cumhurbaşkanı Hatemi'nin başını çektiği diğer Reformcular ise, "kalan sağlar"la seçime girilerek, hem Meclis'in Muhafazakarlara bırakılmaması hem de Meclis'in ve rejimin meşruiyetine gölge düşürülmemesini savunmaya başlamışlardır. Buna karşılık boykotçu kesim, Hatemi'nin istifa ederek kendilerine destek vermesini istemiştir.

Hatemi ise Muhafazakarların lideri görünümündeki Rehber Aytullah Ali Hamaney'le işbirliği yaparak, AKK'nin kararlarını yeniden gözden geçirmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda veto edilenlerin yaklaşık yarısı onaylanmış ama boykotçu cepheye dahil olan yeni onaylanan adaylar seçime girme haklarını kullanmayacaklarını açıklamışlardır. Bu ortamda Hamaney ve Hatemi'nin halkı seçimlere davet eden konuşmalarına karşılık veren, boykot taraftarı basın üzerinde baskıların artması, gerginliği daha derinleştirmiştir. Şark ve Yas-e No gazetelerinde Hamaney'in şahsında Rehberlik kurumuna yönelik olumsuz ifadelerin yer aldığı ve adaylıkları veto edilen milletvekillerinin yazdığı açık bir mektubun yayımlanması nedeniyle bu gazeteler kapatılmıştır.

20 Şubat'ta seçimin ilk ayağı düzenlendiğinde, bir ay önceki tahminler tümüyle değişmiş ve Muhafazakarların Meclis'te çoğunluğu elde etmesine kesin gözüyle bakılmaya başlanmıştır. Hatta, 1946 Türkiye seçimlerinde olduğu gibi, tüm oyları Reformcu adaylar olsa bile Meclis'te çoğunluğu elde edemeyecekleri söylenmektedir.

Beklenen gerçekleşmiş ve Muhafazakarlar Meclis'te çoğunluğa sahip olmuşlardır. Buna rağmen seçimin asıl mağlubu Reformcular değil, boykotçu reformculardır. Boykot cephesinin beklentisinin aksine seçime katılım oranı %55'e ulaşarak, önceki seçimlerin yaklaşık %10 altında kalmıştır. Üstelik, dört

yıl önce 12 yaşında olan yeni seçmenlerin boykota destek vereceğinin düşünülmesine rağmen boykot cephesinin başarısızlığı dikkat çekicidir. Mart ayında da benzer tablo yaşanmış, seçimin ikinci turu da bu durumu değiştirmemiştir. Her zaman olduğu gibi seçimlerde hile yapıldığı iddiaları ileri sürülmüş ve Zanzan gibi bazı bölgelerde seçim sonuçları değiştirilmiştir ama bu durum, genel eğilimi etkilememiştir. Yeni Meclis'in ilk toplantısını Mayıs'ta yapmasıyla, Şubat'ta başlayan süreç noktalanacaktır.

Muhafazakarlar ve Reformcular

Yukarıda özetlenen seçim süreci, Giriş kısmında değindiğim uluslararası medyanın İran'a ilişkin kamuoyuna empoze ettiği "önyargılar"ı doğrular nitelikteymiş gibi görünebilir. Bu düzeyden bakıldığında, İran'da demokrasinin ve dolayısıyla halkın iradesinin önüne AKK aracılığıyla engeller koyan Muhafazakar kesimin "derin iktidarı" görülmektedir. Gerçekte, bu durum daha ileridir. AKK buzdağının görünen yüzüdür. Teoride bağımsız olan yargı erkinden hukuksal alanda, paramiliter gruplardan da sokaklarda destek bulan ve en tepede Rehberlik kurumunun yer aldığı, Muhafazakar olarak adlandırılan bir Şii ulema kliği, İran'da geleneksel değerlerin temsilcisidir. 2000-04 dönemi göstermiştir ki, halkın %75 desteğine sahip yasama ve yürütme organları bile, sözkonusu kliğin derin iktidarına meydan okuyamamaktadır. Dolayısıyla, Giriş'te bahsettiğim meşruiyet tartışmaları eşyanın doğası gereği ortaya çıkıyor görünmektedir.

Oysa, sadece siyasi düzeyden bakış aldATICıdır ve bu tablonun sınıfsal düzeyden görünümü ile İran'ın 1963 sonrasındaki ekonomik-toplumsal-siyasi dönüşümü dikkate alınmadan İran'ın özgün demokrasisini değerlendirmek doğru değildir.

Şah'ın ülkedeki başat geleneksel üretici sınıf olan Çarşı'nın ekonomideki belirleyici rolünü büyük burjuvaziye devretme amacını güden politikasını etkin biçimde uygulamaya koyduğu 1963 yılı, İran'da devrim sürecinin de başlamasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle, İran'ın uluslararası ekonomiye eklemlenmesine çabalayan Şahlık rejimine karşı, uluslararası kapitalizmin rekabetinden korunmak isteyen geleneksel üretici sınıflar var olma mücadelesine girmişlerdir. ABD-Şah-burjuvazi iktidarına karşı Çarşı-Şii ulema-lümpen-modern küçük burjuvazi ittifakı kurulmuştur. 1979'da ikinci grup bu çatışmadan zaferle çıktığında, büyük çaplı kamulaştırmalar sonucunda İran'da bir tür devlet kapitalizmi inşa edilmiştir. Tüm ağır sanayi ve finans sektörü devlete ait olduğu gibi; kotalar, gümrük duvarları, kambiyo rejimleri, ucuz krediler ve benzeri yöntemlerle geleneksel üretim biçimleri korunmaya alınmıştır. Devletin petrol dışsatımı sayesinde de en alt gelir seviyesindekilere dolaylı veya doğrudan transferler yapılabilmektedir. Sonuçta, sermayenin

önündeki dolaşım engellerinin kaldırıldığı küreselleşen dünyada İran “kurtarılmış bölge” görünümü kazanmış ve geleneksel üretici sınıfların uluslararası kapitalizmin rekabetinden korunması sağlanmıştır. Bu sistem 25 yıldır hemem hemen hiç değişmeden devam etmektedir.

1989’da Humeyni’nin ölmesine kadar monoblok görüntü veren yönetici elit (genelde Şii ulemanın alt düzey üyeleri), bir Pragmatist olan Hüccet-ül İslam Haşimi Rafsancani’nin Cumhurbaşkanı olmasından sonra Muhafazakarlar ve Pragmatistler olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünmenin ardında yatan temel neden, Irak’la savaşın ve ekonomiye egemen olan devlet mekanizmasındaki yolsuzlukların da sayesinde, bir kısım Çarşı üyesi ile bazı bürokratların servet biriktirmiş olmalarıdır. Servet sahiplerinin bir kısmı, varlıklarını sermayeye dönüştürme isteğinde olmuşlardır. Bu nedenle de dış ticaretteki koruyucu politikaların yumuşatılmasını ve özelleştirmelerle finans-ağır sanayi kuruluşlarının kendilerine (ve olası yabancı ortaklarına) devredilmesini talep etmeye başlamışlardır. Ülkenin 8 yıllık savaşın etkilerinden kurtarılması için “imar savaşı” başlatılmasını savunan Rafsancani liderliğindeki bir kısım yönetici elit de ekonominin yeniden örgütlenmeye ihtiyacı olduğunu savunmaya başlamış ve Pragmatist olarak adlandırılmışlardır. Devrimin tüm kazanımlarının karşısında olan bu isteklere Çarşı önderliğindeki geleneksel sınıflar-gruplar şiddetle karşı çıkmış ve bu doğrultuda devrimin getirilerini savunan Rehber Hamaney liderliğindeki yönetici elite de Muhafazakar adı verilmiştir.

1989-97 döneminde Cumhurbaşkanlığı yapan Rafsancani, reorganizasyon konusunda somut ilerleme sağlayamamışsa da, toplumda bir değişim beklentisi yaratmayı başarmıştır. Bunun sonucunda, uluslararası ekonomiye eklemlenmek isteyen küçük bir grubun dışında, modern küçük burjuvazinin merkezini oluşturduğu geniş halk kitlesi, ekonomik değil ama siyasal ve toplumsal liberalleşmeyi talep etmeye başlamışlardır. Özellikle kadınların ve genç erkeklerin ilgisini toplayan bu talepleri dile getiren yeni Cumhurbaşkanı Hatemi liderliğindeki yönetici elit, Pragmatistlerden ayrılmış ve Reformcu adıyla anılmaya başlanmıştır. Pragmatistler ise Reformculara daha yakın durmakla beraber, “pragmatik” bir politika takip etmişlerdir.

Daha çok özgürlük isteyen Reformcuların yukarıda da değindiğim gibi %75 oy ortalamasını yakalamaları büyük bir siyasal zafer olmuş ama reformcu hareketin sınıfsal temeli, Muhafazakarlara göre daima daha zayıf kalmıştır. Geleneksel üretim ilişkilerinin devamında ekonomik çıkarını gören “aile reisi” erkekler Muhafazakarların “kemik” oyu olagelmışlerdir ki bu da yaklaşık %20’dir. Reformcuların sınıfsal destekçileri ise büyük burjuva olmak isteyen

servet sahibi Çarşı üyeleri ile modern küçük burjuvaziden ibarettir ki bunların oranı geleneksel üretici sınıflardan çok daha azdır.

İran'da seçmenin çoğunluğunu, Muhafazakarlara oy veren aile reislerinin beslediği hane halkı oluşturmaktadır. Bunların ise asıl beklentisi, uydu televizyonlarında gördükleri refaha ve hayat biçimine kavuşmaktır. Herhangi bir sınıfsal bilinçleri olmayıp, aslında bir sınıfa da ait değillerdir. Dolayısıyla, bu geniş kitlenin siyasal tutumunun açıklamasını popüler olanın peşinden gitmenin ötesinde ifade edebilmek zordur. Diğer yanda, Çarşı ve onun denetimindeki derin devlet ile burjuvazi arasındaki sınıfsal çatışma asıl siyasal analiz konusunu oluşturmaktadır.

Sonuç

7. Meclis seçimleri sürecinin İran'da iki temel durumu açığa çıkardığını veya biraz daha netleştirdiğini düşünüyorum.

Bunlardan ilki Muhafazakarların rejimin niteliklerinden taviz vermeme konusundaki kararlılıklarının devam ettiğidir. Bu kararlılığın göstergesi, Meclis'in çoğunluğunu tekrar elde etmeleri veya seçime katılım oranının %50'nin üzerinde olması değildir. Asıl kararlılık, seçimden önceki iki aylık süreçte Reformcuların "restleri"ni görmeleridir. Cumhuriyet tarihinde bu tür restleşmeler sık görülmüş ve kısmi tavizler verse de sonuna kadar direnen taraf hep Muhafazakarlar olmuştur. Üstelik bu seferki çatışma öncekilerden daha şiddetli geçmiştir. Muhafazakarların bu tutumu sergilemelerinde iki faktör belirleyici olmaktadır: Hem (petrol gelirlerinin de sayesinde) sınıfsal tabanlarının ülke ekonomisindeki başatlığı, hem de olası sokak çatışmalarında (yargı da dahil) çeşitli araçlarla denetime sahip olmaları. Bu iki unsur değişmedikçe Muhafazakarların kararlılığı da değişmeyecek gibi görünmektedir.

Özellikle 2000'deki 6. Meclis seçimlerinden sonra Reformcuların toplumsal yaşamda kadın hakları merkezli bazı özgürlükleri zımnen de olsa Muhafazakarlara kabul ettirdiği ve uluslararası ortam nedeniyle de reform hareketinin geri dönüşü olmayan bir yola girdiği, bunların sonucunda rejimin dönüşeceği, aksi halde karşı devrimin (sibobu olmayan bir düdüklü tence gibi) kaçınılmaz olduğu iddiaları en azından güncelliğini kaybetmiş görünmektedir. Hatta, İran'da 1989 öncesine dönüleceğine ilişkin yorumlar bile görülmektedir. Buna rağmen, kanımca, bu seçimler İran iç ve özellikle de dış politikasında belirgin bir değişiklik doğurmayacaktır.

Ortaya çıkan diğer bir temel durum da Reformcular arasındaki bölünmedir. Reformcuların üç parçalılığı, bu seçimlerde su yüzüne çıkmıştır. İlk grup,

rejime sadık olan ve tüm çözümlerin İslam Cumhuriyeti çerçevesinde bulunabileceğine inanlardır ki liderleri Cumhurbaşkanı Hatemi'dir. Seçime katılmışlardır ama gün geçtikçe kan kaybetmektedirler.

İkinci grup, seçimi boykot edenlerdir. Açıkça söylemeseler de rejimin İslamî niteliğinin değişmesi gerektiğini düşünmektedirler. İlk aşama olarak Rehberliğin kaldırılmasını planlamaktadırlar. Laik bir sistem arzu eden bu grubun şu anda görünen lideri Cumhurbaşkanı Hatemi'nin kardeşidir. Bu grubun açmazı, henüz modernleşememiş bir ülkede, devlete rağmen modernizmi temsil etmeleridir ki bu nedenle kitlesel desteklerinin sınırları vardır.

Üçüncü grup ise yeniden canlanan Pragmatistlerdir. Perde arkasında (ülkenin hâlâ en güçlü politik figürlerinden biri olan) Rafsancani'nin liderliğini yürüttüğü Pragmatistler, halkın Reformculara karşı hayal kırıklığı duymasını kullanarak Meclis'te ve siyasal arenada tekrar rol almaya başlamışlardır. Bir yıl sonra yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerini bir Pragmatistin kazanması sürpriz sayılmamalıdır.